

MIGRACIJSKI PROCESI IZ ARABSKIH DRŽAV

Zgodovinski kontekst na primeru Združenih držav Amerike, Evrope in Slovenije

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: V pričujočem prispevku avtorica predstavlja zgodovino migracijskih procesov iz arabskih držav v Združene države Amerike, Evropo in Slovenijo. Tri destinacije predstavljajo tri različne procese, kontekste, motive in različna migracijska ozadja. Združene države Amerike je avtorica izbrala kot prostor, kjer zunaj arabskih držav živi največ etnično opredeljenih Arabcev z Bližnjega vzhoda, Evropo kot primer migracij, nastalih na tradiciji kolonializma, in Slovenijo kot primer migracij v času politike neuvrčenosti. Študija primera arabskih priseljencev v Sloveniji temelji na empirični raziskavi, vsebina članka pa na analizi poglobljenih intervjujev, ki jih je avtorica s posamezniki arabskega porekla, ki so po študiju ostali v Sloveniji, opravila med letoma 2006 in 2009.

Ključne besede: zgodovina arabskih migracij, Arabci v Združenih državah Amerike, Arabci v Evropi, Arabci v Sloveniji, Arabski klub v Sloveniji

Abstract: Presented is the history of migration processes from Arab countries to the United States of America, Europe, and Slovenia. The three destinations denote three different kinds of processes, contexts, motifs, and migration backgrounds. While the USA is a country with the highest Middle Eastern Arab population outside the Arab countries Europe is an example of migrations based on colonial tradition; migration to Slovenia, on the other hand, was connected with the Non-Aligned Movement. A case study of Arabian immigrants in Slovenia is based on empirical research. This article is the result of an analysis of in-depth interviews between 2006 and 2009 conducted with Arabs who upon having completed their studies decided to remain in Slovenia.

Key Words: history of Arab migration, Arabs in the USA, Arabs in Europe, Arabs in Slovenia, the Arab Club of Slovenia

Uvod

Vloga antropologije v migracijskih študijah je nedvoumna, če je razumemo kot vedo, ki dokumentira in interpretira različnost in raznolikost kulturnih pojavov ter se od drugih humanistično-družboslovnih ved razlikuje predvsem po metodi dolgotrajnega in poglobljenega terenskega raziskovanja. Ob tem seveda ne pripisujem antropološkemu pristopu ekskluzivne vloge, saj migracije zaradi svoje kompleksnosti zahtevajo interdisciplinaren pristop. Na tem mestu se pridružujem mnenju alžirsko-francoskega sociologa Sayada (2002; Lipovec Čebren 2002: 11), ki migracije razume kot totalno družbeno dejstvo, ki ga brez poznavanja politično-gospodarskih, pravnih, religioznih, družbenih in kulturnih aspektov – tako v državi bivanja¹ kot državi izvora – ni mogoče celovito interpretirati. Pri preučevanju migracijskih procesov iz arabskih držav sem v celoti sledila njegovemu raziskovalnemu načelu, po katerem je migrant/ka, preden postane imigrant/ka, najprej emigrant/ka. Torej se študije migracij začnejo pri raziskovanju zgodovine in struktur v državi izvora in ne v državi sprejema. Migracije si kot raziskovalni predmet različnih disciplin delijo isto paleto vprašanj: zakaj se ljudje selijo, kdo se seli in kaj se zgodi po preselitvi. Kot antropologinja sta me načeloma zanimala oba konca verige oziroma migracijskega procesa, začetek v državi izvora z vprašanji, kaj je posameznika spodbudilo k temu, da je zapustil določeno skupnost, nato pa sem mu sledila v državo, v katero je migriral. Zanimalo me je, kaj se v njej po-

zneje z njim dogaja, predvsem pa, ali in kako je ostal povezan s svojim izvornim okoljem.

V nadaljevanju prispevka prikažem zgodovino migracijskih procesov iz arabskih držav na tri geografska območja: ZDA, Evropo in Slovenijo, in jih povežem s posebnostmi zgodovinskega razvoja in strukturami v državi izvora. Na primeru migracij v Evropo prikažem migracije kot produkt historičnih odnosov mednarodnih dominacij, ki materialno in simbolično potlačijo odnos kolonizirane države v odnosu do dominantne države, kar migrant nezavedno rekapitulira v svojih osebnih strategijah in izkušnjah (več v Sayad 2002; Bourdieu in Wacquant 2000: 176). Ta bilateralni odnos je v vsakdanjem življenju zanikan, in to prav na političnem polju, zato se v Evropi še danes obravnava samo kot stvar države sprejemnice, njenih zakonov, administrativnih predpisov in birokracijskih diktatov, in velja za notranje-politično zadevo,² kar pa seveda ni. Je prav tako stvar države izvora, od koder migranti prihajajo. Te pa ostajajo le nemočne neme priče emigracije svojih državljanov, brez prave aktivne migracijske politike. Študije migracij so okrnjene in ujete v past z umetnim ustvarjanjem problematike o pomanjkanju in stiski ali primanjkljajih, ki jih avtorji razlagajo z nekimi ritualiziranimi referencami, nižjimi razrednimi pripadnostmi migrantov, s slabimi življenjskimi razmerami ali pa se posvečajo svojski kulturi migrantov. Študije bi se morale oddaljiti od opisanega etnocentričnega pristopa, ki v ospredje postavlja migracijsko problematiko na primer zaposlovanja, izobraževanja, zdravstva, morale pa bi se osredotočiti na dinamične odnose med sistemom emigrantove dispozicije in garnituro njim lastnih mehanizmov.

1 V terminologiji različnih avtorjev za državo, v katero imigrirajo posamezniki, obstajajo različni izrazi: 'država sprejema' (*receiving country*), 'država gostiteljica' (*host country*), 'država destinacije' (*country of destination*). Poimenovanje država bivanja se mi zdi primernejše, zato ga uporabljam tudi sama.

2 Predvsem kot grešni kozel za vse »bolezni«, nevspečnosti na področju notranjih zadev države.

* Maja Lamberger Khatib, prof. zgod. in univ. dipl. etnol. in kult. antropol., doktorska kandidatka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, koordinatorica projekta ESS. 2331 Pragersko, Kolodvorska 3, E-naslov: maja.lamberger@guest.arnes.si

Imigracija tukaj in emigracija tam sta dve neločljivi strani iste realnosti, ki sta ena brez druge nerazločljivi. To spoznanje nam omogoči nepriznavanje (na empirični in teoretični ravni) kano-nične opozicije med »delovnimi« in »naselitvenimi« migracijami, ki so še vedno predmet razlikovanj imigracijskih politik.

V naslovu članka sem poudarila migracije iz arabskih držav, čeprav imam v mislih skupino ljudi, ki prihaja iz arabskih držav in se deklarira kot Arabci. Beseda Arabec je v sodobnem kontekstu kulturna, jezikovna, v širšem smislu pa lahko tudi politična označba in se ne nanaša le na etnične korenine. Z njo se identificirajo številne nacionalne in regionalne skupine, prav tako pa številne nemuslimanske verske manjšine.

Na poti proti

... Ameriki ...

Po statističnih podatkih in akademskih ugibanjih je v Ameriki približno milijon do tri milijone arabskih priseljencev (Abraham bnl), ki se etnično identificirajo z Arabci iz ene od petindvajsetih arabskih držav, ki sestavljajo sodobni arabski svet.³ Statistika se od podatkov s »terena« raznih raziskovalcev razlikuje predvsem zaradi standardizacije Arabcev, ki mnoge vodi k zatajevanju svojega etničnega ali nacionalnega porekla.⁴ Že tradicionalna sumničavost državnih oblasti (ZDA) do ljudi z Bližnjega vzhoda, o katerih zbirajo informacije osebne narave, ta problem še dodatno povečuje. Večina arabskih Američanov ima ameriško državljanstvo, okrog 60 odstotkov se jih je rodilo v ZDA. Arabske skupnosti so skoncentrirane v večjih urbanih naseljih in metropolah Detroit, Los Angeles, Boston, New York in Čikago (več v Suleiman 1999; Abu-Leban in Suleiman 1989; Othman 1974). Palestinci, Libanonci in Egipčani predstavljajo največji delež med arabskimi Američani glede na državo izvora (El Badry 1994), zato v nadaljevanju članka podrobneje obravnavam libanonsko, palestinsko/jordansko in egipčansko skupnost.

Prvi Arabci so prišli v Ameriko⁵ s španskimi osvajalci v 15. stoletju.⁶ Konec 18. stoletja so v južni Karolini razpravljali o Arabcih iz Maroka in se odločili, da jih bodo obravnavali po zakonih za belce, in ne po za afriške črnce veljavnih zakonih. Arabski trgovci so bili že konec 19. stoletja dobro predstavljeni na dveh velikih svetovnih razstavah v Filadelfiji in Čikagu. Prvi časopis v arabskem jeziku je začel izhajati leta 1892. Do konca 90. let 19. stoletja so bile v New Yorku tri arabske cerkve, prva mošeja je bila zgrajena leta 1923 v Detroitu. Časopisi in verske institucije so prav gotovo znak, da je imigrantska skupina postala dovolj velika za osnovanje skupnosti (Cainkar 2000).

3 Številno držav t. i. arabskega sveta se razlikuje glede na vir; nekateri namreč ne priznavajo Zahodne Sahare kot samostojne države, temveč kot del Maroka. Arabski svet danes predstavlja približno 350 milijonov ljudi na območju Severne, severovzhodne in severozahodne Afrike ter jugozahodne in zahodne Azije.

4 O vzrokih pišem v nadaljevanju.

5 V Severno in Latinsko Ameriko. Od držav Latinske Amerike je zlasti v današnje države Honduras, Gvatemalo, Belize, El Salvador, Nikaragvo, Čile, Brazilijo idr. v času t. i. velikih migracij (1880–1920) migriralo največ Palestincev in Libanoncev. V obdobju po letu 1980 so se zaradi negativne propagande ZDA in Izraela, ki jih je kolektivno označevala kot teroriste, raje identificirali kot 'Arabci' (*Arabe*) (več o palestinskih migracijah v države Latinske Amerike v González 1992).

6 Kot izhodišče za pot čez Atlantik so ponavadi izbrali eno od glavnih mediteranskih pristanišč (Marseilles).

Arabsko govoreči imigranti so prispeli v ZDA v treh glavnih fazah. Prva je bila med obdobjem od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne, v t. i. obdobju velikih migracij. Imigranti so prišli predvsem z območja, takrat imenovanega Velika Sirija,⁷ večina je bila članov krščanske manjšine. Iz Velike Sirije naj bi migriralo približno sto tisoč ljudi, večina samskih mladih moških. Imigranti iz Jemna, Iraka, Maroka in Egipta so bili v manjšini. Imigrantom iz Velike Sirije so kmalu po naselitvi množično sledile tudi družine. Leta 1910 je bilo 32 odstotkov arabskih imigrantov iz Velike Sirije žensk, kar je precej višji odstotek kot v katerikoli imigrantski skupnosti v tistem času (Cainkar 2000). Interpretacije njihovih razlogov za emigracijo se razlikujejo; nekateri pisci vztrajajo, da je šlo za verske in politične razloge, drugi se sklicujejo na ekonomske prilike v ZDA.

Skupine zgodnjih naseljencev so se naselile v urbanih centrih ameriškega severovzhoda in srednjega zahoda, kjer so nastale imigrantske etnične soseske. Mnogi so se zaposlili v industrijskih in tekstilnih tovarnah, ki so poganjale ameriško ekonomijo v prvi polovici 20. stoletja. Nekateri so izbrali poklic potujočega trgovca, prodajali suho robo in druge izdelke. Ljudje, ki so živeli zunaj urbanih centrov, so bili odvisni od arabskih potujočih trgovcev vse do 30. let 20. stoletja, ko so se ustanovila poštna podjetja, kot je Sears, in so ljudje laže dostopali do dobrin brez posredovanja arabskih potujočih trgovcev – krošnjarjev. Zaradi narave njihovega poklica najdemo družine arabskega porekla tudi zunaj velikih imigrantskih centrov, na podeželju, kamor se sicer migranti niso naseljevali (Cainkar 2000). Do leta 1924 naj bi v ZDA živelo približno dvesto tisoč Arabcev.

Izjema v omenjeni skupini iz zgodnjega obdobja so bili arabski pisatelji, pesniki in umetniki, ki so se naselili v urbanih centrih, kot sta New York in Boston; med njimi tudi pozneje svetovno znani Khalil Gibran. Literarni krog, ki mu je pripadal, se je kmalu poimenoval 'Pisateljska liga' (*al Rabita al Qalamija*). Močno so vplivali na zgodnjo arabsko skupnost v ZDA in na umetnost in literaturo v Libanonu, Egiptu in drugih arabskih državah.

V obdobju med obema vojnama (oziroma med letoma 1924 in 1965) so se imigracijska gibanja upočasnila, saj je bilo obdobje preplavljeno s protiimigracijskimi čustvi,⁸ število imigrantov pa je omejeval kvotni sistem.⁹ Vsaka arabska država je dobila kvoto sto novih imigrantov letno. Iz kvotnega sistema so bili izvzeti žene in mladoletni otroci. Imigracija je postala ponovno množičnejša po drugi svetovni vojni, med letoma 1950 in 1960. V drugi fazi se je priselilo mnogo več muslimanov, med njimi tudi palestinski begunci, pregnani s svojih domov med arabsko-izraelsko vojno leta 1948 z razglasitvijo države Izrael. To migracijsko obdobje je najbolj zaznamoval prihod Palestinecev, ki so v ZDA prvič presegli število Sircev in Libanoncev. V večjem številu so imigrirali že leta 1936, ko se je v Palestino priselilo

7 Arabska provinca v otomanskem imperiju, obstajala do konca prve svetovne vojne. Po razpadu otomanskega imperija je bila provinca Velika Sirija razdeljena na politične enote Sirijo, Libanon, Palestino in Transjordanijo. Večina je bila libanonskih in sirskih imigrantov iz pokrajine Mt. Lebanon, ki je danes del države Libanon. Tretja večja skupina arabskih imigrantov so bili Palestinci, večina prav tako kristjani, najpogosteje zaposleni v trgovinski dejavnosti.

8 V tem obdobju so na primer ameriške ženske, ki so se poročile s tujci, izgubile ameriško državljanstvo (Cainkar 2000).

9 Predpisan leta 1924 z dokumentom Immigration act.

mного pripadnikov sionističnega gibanja, ki so Palestince razlastili in pregnali z njihovih domov. Naraščajoče sionistično gibanje je onemogočalo življenje Palestincev in ti so bili primorani migrirati. Leta 1953 je ameriški kongres izdal prvi imigracijski zakon,¹⁰ v katerem so bili begunci posebej omenjeni kot vrsta imigrantov. V nekaj letih po sprejemu omenjenega zakona so ZDA omogočile prihod približno tri tisočim Palestincem. V tem obdobju so prihajali tudi številni arabsko govoreči strokovnjaki in študenti, ki so po koncu študija ali usposabljanja in specializacije pogosto ostali v ZDA. Naselili so se tam, kjer so se lahko zaposlili, v novih predmestjih okrog velikih industrijskih mest ali podeželskih mestih.

Sredi 60. let 20. stoletja se je začel tretji val arabskega priseljevanja v ZDA. Leta 1965 je bil z novim imigracijskim zakonom ukinjen kvotni sistem.¹¹ Do srede 90. let je v ZDA migriralo približno pol milijona ljudi iz arabskih držav, večina iz Libanona, Jordanije, Palestine, Sirije, Egipta, Jemna in Iraka. Vidno se je povečalo število Jordancev – ti so bili v 80. odstotkih Palestinci, ki jih ameriški zakoni, ker nimajo svoje države, ne obravnavajo kot Palestince. Palestinci niso vstopali v ZDA samo z jordanjskim potnim listom, temveč tudi z izraelskim, s sirskim, z libanonskim, oziroma odvisno od države, kamor so migrirali po razselitvi iz Palestine.¹² Imigranti so bili različnih poklicev, od podjetnikov, nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev, svojo državo izvora pa so želeli zapustiti predvsem zaradi politične nestabilnosti v Libanonu, Palestini, Iraku. Iz Jordanije, Sirije, Egipta ter iz Jemna so prišli z namenom iskanja boljših ekonomskih možnosti. V nasprotju s prvima dvema fazama so v glavnem migrirale celotne družine, moški, ki so finančno podpirali svoje družine v državi izvora, so bili v manjšini. Po letu 2001 sta za ljudi iz arabskih držav, ki se jim nagnjenost do terorizma pripisuje *že a priori*, prihod in vstop v ZDA zaradi političnega vzdušja ponovno omejena in otežena.

V tem še trajajočem obdobju bi poudarila tri številčno največje imigrantske arabske skupnosti, libanonsko, jordanjsko/palestinsko in egipčansko. Libanon, ki je izrazito emigracijska država, v svoji novejši zgodovini beleži dva vrhunca emigracije, in sicer v letih 1976/77 in 1983. V prvem primeru je emigracija povezana z državljansko vojno,¹³ ki je dramatično zaznamovala Libanon, in nato leta 1982 še z vdorom izraelskih vojaških sil na ozemlje Libanona in dalj časa trajajočim bombardiranjem libanonskih mest. Mnogi emigranti, ki so migrirali v ZDA, so imeli tam sorodnike že iz prvega migracijskega obdobja, drugi so začeli nanovo, nekaj jih je migriralo s statusom begunca. Palestinci in Jordanci so v tem migracijskem obdobju druga najštevilnejša skupina iz arabskih držav. Migracije iz Jordanije v celotnem obdobju zaznamuje uravnoteženost brez posebnih viškov, kot na primer migracije iz Libanona. Zmerno povečanje so zabeležili le

konec 80. let, ko se je začela palestinska intifada, devalvacija jordanskega dinarja, ki je otežila ekonomsko preživetje, ter izguba delovnih mest v bogatih naftnih državah,¹⁴ ki so bila izrednega pomena za Palestince in celotno palestinsko ekonomijo. Večina je namreč finančno podpirala svoje družine in sorodstvo v okupirani Palestini. Jordanci, v glavnem kristjani z območja Keraka, Salta in Adžluna, so začeli migrirati šele po letu 1950. Egipčani so številčneje imigrirali v ZDA v 50. letih 20. stoletja. Izrazito se je število povečalo po letu 1967 (arabsko-izraelska vojna), leta 1970 (Naserjeva smrt) ter nato ponovno po letu 1991 po Zalivski vojni.¹⁵ Večina egipčanskih imigrantov je visoko izobraženih, doktorjev, pravnikov, stomatologov, znanstvenikov in profesorjev, ki so skupaj s svojimi družinami iskali boljše ekonomske možnosti. Visok odstotek jih je vstopil v ZDA zaradi potreb ameriškega trga delovne sile po določenih poklicih. Na podlagi svoje usposobljenosti so pridobili tudi vize, ki jih je bilo sicer mogoče pridobiti le preko sorodnika z ameriškim državljanstvom (več v Abraham in Abraham 1983; Abu-Laban in Suleiman 1989).

Odnosi z oblastmi in drugimi naseljenci so bili za imigrante iz prvega in drugega vala precej neopazni in neproblematični. Priseljenci so se večinoma spojili s svojo okolico. Za imigrante iz tretjega obdobja so se stvari zaostrele zlasti po izraelsko-arabskih vojnah leta 1967 in 1973, po naftni krizi, ko so arabske naftne države dale embargo na nafto, temu pa je sledil izjemen dvig cene nafte (cene so se početverile). Arabce in muslimane so po tem mediji, politiki in politični komentatorji v Ameriki ožigosali kot krvi željne teroriste, pohlepne naftne šejke in verske fanatike.

Če veljata prvo in drugo obdobje za obdobje asimilacije ameriških Arabcev v novo okolje, pa je stopnja vključenosti imigrantov tretje faze zelo različna. Arabski imigranti iz zgodnjega migracijskega obdobja so se iz več razlogov hitreje asimilirali v ameriško družbo: večina je bila kristjanov, ki so se priselili v večinsko krščansko okolje, migrirali pa so v obdobju, ko je bil arabski svet še pod otomansko oblastjo, arabska nacionalna zavest pa se je šele razvijala. V drugem obdobju je bil arabski svet v procesu osvobajanja izpod evropske kolonialne oblasti, v 50. in 60. letih pa soočen z rastočo arabsko nacionalno ideologijo, poln obljub in upanja, zlasti kar se tiče vprašanja Palestine in arabske nacionalne unije. Te ideologije so globoko vplivale tudi na imigrante v ZDA, ki pa so se uspeli integrirati v ameriško družbo brez večjega odpora. Večina novih imigrantov je bila muslimanov z razlikujočo se kulturno identiteto, zato so ohranjali določene simbole etnične in verske preteklosti (več v Abu-Laban in Suleiman 1989). V porastu je bilo ustanavljanje kulturnih društev, političnih komitejev, arabskih jezikovnih šol, ki so pomagale pri vzdrževanju in ohranjanju kulturne identitete in politične zavesti. Arabski imigranti so v 70. in 80. letih v ameriški družbi doživeli predvsem negativen sprejem. Ostajali so na obrobju družbe ali pa so popolnoma sprejeli ameriške kulturne vzorce (Abraham bnl). Kolektivno se mnogi arabski Američani soočajo s kulturno marginalizacijo. Arabci, muslimani ali kar *Middle Easterners* so negativno predstavljeni tako v ameriških medijih in hollywoodski produkciji kot političnem diskurzu. Na margi-

14 Recimo v Kuvajtu po letu 1991. Po vdoru iraške vojske v to zalivsko državo se je PLO postavila na iraško stran, kar je bilo usodno za pol milijona tam živečih in delujočih Palestincev.

15 Številni Egipčani so živeli v Kuvajtu, od koder so po Zalivski vojni migrirali nazaj v Egipt, druge arabske države, Evropo in ZDA.

10 Refugee Relief Act.

11 Zakon je bil izdan v obdobju, ko je v 60. letih naraščal vpliv gibanja za državljanske pravice za odstranitev etnične in rasne diskriminacije, ki je zaznamovala imigracijski zakon iz leta 1924.

12 Ameriški organi štejejo imigrante po kraju rojstva, kar mnogokrat ne označuje njihove dejanske etnične ali nacionalne pripadnosti. Ker je mnogo Palestincev zaradi razselitve po letu 1948 rojenih zunaj matične dežele, jih uvrščajo pod države, kjer so jim ponudili potni list (v največ primerih jordanjski).

13 Državljska vojna je trajala od leta 1975 do 1990.

naliziranost se odzivajo na različne načine: zanikajo svojo etnično identiteto, zaprejo se v svoje etnične enklave ali angažirajo večinsko družbo s svojimi informativnimi kampanjami v medijih, šolah, pri založnikih, politikih, ipd. Teme tovrstnih kampanj so nepravilnost stereotipizacije Arabcev in muslimanov ter vseh *Middle Easterners*, z njimi pa želijo doseči družbeno sprejetje arabskih Američanov in postati integralni del ameriške kulturne pluralnosti.

Čeprav so arabski Američani tudi politično marginalizirani, so se že od 60. let združevali zlasti na področju zunanje politike. V ta namen je bila leta 1967 po arabskem porazu z Izraelom ustanovljena prva nacionalna organizacija – Združenje univerzitetno izobraženih arabskih Američanov (AAUG). AAUG se je angažiral zlasti pri informiranju Američanov o arabski oziroma palestinski razlagi konflikta z Izraelom. V zgodnjih 70. letih je bila ustanovljena prva arabsko-ameriška organizacija za lobiranje v zunanji politiki, imenovana Nacionalno združenje arabskih Američanov (NAAA), ki z namenom izboljšanja arabsko-ameriških odnosov še vedno politično lobira v Washingtonu. Po desetletjih naraščanja stereotipov o Arabcih je skupina arabskih Američanov ustanovila Ameriško-arabski antidiskriminacijski komite (ADC), ki o tem kontaktira zlasti v mediji. Na politični ravni so za večjo udeležnost arabskih Američanov v volilnem procesu (kot volilni kandidati, delegati strank ali kandidati v administraciji) ustanovili Arabsko-ameriški inštitut (AAI). Posamezniki, ki so se zavzemali za boljše razumevanje med Američani in Arabci, so se združili v Ameriško-arabsko organizacijo, ki deluje predvsem na dobrodelnem in humanitarnem področju; palestinske in libanonske dobrodelne organizacije podpirajo z donacijami za bolnišnice, šole, idr. V kulturi se za ohranjanje arabsko-ameriške zgodovine, umetnosti in dediščine zavzema Arabsko-ameriško zgodovinsko združenje, ki izdaja tudi svojo revijo *Arab American Historian*. Med drugimi časopisi, ki objavljajo akademske, politične in kulturne teme o arabskih Američanih, bi omenila predvsem *Arab Studies Quarterly* (teme z bližnjega vzhoda in iz drugih arabskih držav, ameriška zunanja politika), *Jusoor: The Arab American Journal of Cultural Exchange in News Circle / Halqat al-Akhhbar* (arabsko-ameriška skupnost in arabski svet) (Abraham bnl). Med vsemi arabsko-ameriški akademiki pa je Edward Said,¹⁶ izhajajoč iz tradicije postmodernizma in postkolonializma, prav gotovo najbolj prepoznaven s svojimi deli, kot so *Orientalism* (1978), *Covering Islam* (1981), *Question of Palestine* (1979), *Culture and Imperialism* (1993), *Reflections on Exile and Other Essays* (2000), *From Oslo to Iraq and the Road Map* (2004) in drugimi deli iz humanistike, literarnega kritizma in komparativne literature.

... Evropi ...

Migracije v zahodnoevropske države imajo že večstoletno tradicijo. Od konca srednjega veka sta razvoj evropskih držav in kolonizacija pretežnega dela sveta dala nov zagon mednarodnim migracijam različnih oblik. Bile so pomembna stran socialnega življenja in politične ekonomije, imele pa so tudi vitalno vlogo v procesu modernizacije in industrializacije, predvsem v Veliki Britaniji in Nemčiji. Francija se je med industrializacijo soočala

z manjšim obsegom čezmorskih migracij. Zgodnja oblika delovnih migracij so bile deportacije ljudi z osvojenih ozemelj ter tudi migracije v obratni smeri (predstavnikov kolonialnih držav, Evropejcev na osvojena ozemlja v Afriko, Azijo in nato v obe Ameriki). V večjem obsegu so potekale migracije iz Alžirije, ki jo je Francija zasedla leta 1830. Delovna sila iz Alžirije in Maroka je po letu 1880 igrala vitalno vlogo v razvoju industrije in konstituiranju delavskega razreda. Imigracija je bila pomembna tudi iz vojaških razlogov.

Migracijska sistemska teorija razlaga migracijska gibanja v povezavi s tesnim sodelovanjem držav izvora in držav sprejema, ki temelji na kolonizaciji, političnih stikih, trgovinskih investicijah in kulturnih vezeh (Castles in Miller 1998: 24). Po tej teoriji lahko razložimo migracije iz Alžirije v Francijo in ne v Nemčijo, in sicer zaradi francoske kolonialne prisotnosti v Alžiriji. Migracijski sistemski pristop pomeni, da lahko migracijska gibanja razumemo kot rezultat interaktivnih makro- in mikrostruktur. Makrostrukture zajemajo politično ekonomijo in prakse, ki jih uvaja država, meddržavne odnose, pravne strukture, skratka institucionalne dejavnike. Mikrostrukture zaobjemajo mreženje, prakse in vedenje, prepričanje migrantov samih (neformalne socialne mreže med migranti, domačini, družinami, skupnostmi – t. i. migracijske verige). Makro- in mikrostrukture se med seboj povezujejo na vseh ravneh; skupaj jih predstavljamo kot t. i. migracijske procese. Koncept povezuje različne dejavnike in interakcije, ki pripeljejo do mednarodnih migracij. Nikoli ne more samo en dejavnik razložiti, zakaj se ljudje odločijo zapustiti državo izvora in se naseliti v drugi.

Na začetku novega tisočletja je v Evropi živelo približno deset milijonov ljudi iz arabskih držav, in sicer največ v zahodnoevropskih državah, predvsem v Franciji, Španiji, Nizozemski, Italiji, Belgiji, Nemčiji, Švedski, Danski, Avstriji, Veliki Britaniji, itd. (Al-Shahi in Lawless 2005: 10). Tradicionalne migracijske poti proti kolonialnim državam so vodile predvsem iz *Magreba*, sodobni trendi pa kažejo na povečanje migracijskih tokov tudi iz *Mašreka*,¹⁷ kar bi bila lahko posledica zmanjšanja povpraševanja po delavcih v arabskih *zalijskih* državah kot glavni destinaciji večine migrantov iz *Mašreka*. V Franciji, Belgiji in Nizozemski predstavljajo skoraj polovico vseh priseljenih. Največ jih prihaja iz Maroka, Alžirije in Palestine. Alžirci so bili pionirji delovnih migracij v Evropo, saj je bila Alžirija integralni del Francije vse do njene osamosvojitve leta 1962. Že po prvi svetovni vojni je Francija novačila Alžirce in druge prebivalce Magreba za zaposlovanje v francoskih tovarnah ali za rekrute v francoski vojski,¹⁸ ki so jih poimenovali kar kolonialni delavci. Do naslednjega večjega vala priseljevanja je prišlo v 50. letih, ko so v Franciji in drugih zahodnoevropskih državah zaradi hitre ekonomske rasti naraščale potrebe po delavcih. V 70. letih je število delavcev iz Magreba preokračilo število milijon, kar je predstavljalo 35 odstotkov vse tuje populacije v Franciji. Alžirija je po osamosvojitvi spodbujala reintegracijo Alžircev v domače gospodarstvo, medtem ko sta Maroko in Tunizija delovne migracije razumela kot ključni element ekonomske strategije za zmanjševanje brezposelnosti in ekonomske koristi od remitend. V 60. in 70. le-

¹⁷ Arabski vzhod, tj. Bližnji vzhod.

¹⁸ Več o priseljevanju v Francijo v Lamberger Khatib 2008; Bennoune 1975; Lloyd in Waters 1991; Péchu 1999; itd.

¹⁶ Rojen v Jeruzalemu, odraščal med Jeruzalemom in Kairoem ter nato v ZDA, šolal se je v Kairu, Aleksandriji, na univerzah Princeton in Harvard.

tih sta zato podpisovali številne delovne sporazume z drugimi državami EU (Francijo, Nemčijo, Belgijo, Nizozemsko), česar Alžirija ni storila (Al-Shahi in Lawless 2005: 12).

Do tega obdobja so se priseljevali izključno samski ali poročeni moški, ki pa so morali družino pustiti doma. Večina je izhajala iz ruralnega okolja, bili so slabo izobraženi, zaposlovali so se kot nizkokvalificirana delovna sila v tovarnah in rudnikih, kjer so opravljali vsa tista težka fizična dela, ki jih domači prebivalci niso bili pripravljeni opravljati. Tuja delovna sila je reševala akutne potrebe po delavcih, do katere je prišlo zaradi visoke ekonomske rasti, in ki bi jih lahko odpustili, ko jih ne bi več potrebovali. Za migrante same pa sta to bili kratkoročna strategija preživetja in možnost ustvarjanja prihrankov za obdobje po vrnitvi domov. Mnoge tovarne so si ustvarile pomembne migracijske verige. Že zaposleni migranti so za delavce priporočali svoje sorodnike, prijatelje in znance, ki so jih nadomestili v primeru vrnitve v državo izvora.

V 70. letih se je večina zahodnoevropskih držav soočila z recesijo, ki sta ji sledila ekonomsko prestrukturiranje in z njim brezposelnost. Druga za drugo so države unilateralno odstopale od delovnih rekrutacij in sporazumov. Čeprav je leta 1973 Alžirija po številnih rasističnih napadih na Alžirce odstopila od politike emigracije v Francijo, pa je število imigrantov iz Severne Afrike in z Bližnjega vzhoda naraščalo. Pritisk migracij je ostajal močan, rojevale so se celo nove oblike, dežele izvora in dežele sprejema pa so postajale vedno bolj raznolike. V tradicionalnih deželah imigracije (Franciji, Nemčiji) so se migracijam zaradi združevanja in oblikovanja družin pridružile še »delovne«¹⁹ migracije kot temeljna oblika legalnega vstopa za migrante iz Magreba. Združevanje družin je bilo do srede 80. let praktično končano, formiranje družin²⁰ pa najpomembnejša oblika legalnih migracij. Zaradi visokega naravnega prirastka je število populacije iz Magreba stalno naraščalo. V Franciji se je število Maročanov med letoma 1975 in 1990 več kot podvojilo. Od leta 1980 beležimo naraščanje prisilnih migracij²¹ zaradi vojn, političnega nasilja in nestabilnosti, represij ter etnične in verske diskriminacije. Število prošelj za azil se je v državah članicah EU več kot podvojilo. Po letu 1992 je bilo na primer 70 tisoč Alžircev zaradi državljanske vojne prisiljenih zaprositi za azil v raznih evropskih državah, največ v Franciji. V Evropo jih je prišlo veliko več (po ugibanjih približno pol milijona, med njimi veliko izobraženih strokovnjakov), a so nedokumentirani.²² V 90. letih je naraščalo tudi število Iračanov, ki so zaradi režima Sadama Huseina zaprosili za azil v Evropi. Irak do tedaj sicer ni spadal med države z visoko stopnjo emigracije; tradicija izseljevanja je bila značilna le za manjšinsko krščansko skupnost, ki je praviloma emigrirala v Severno Ameriko, Avstralijo in Veliko Britanijo. Migranti so prihajali iz zelo različnih socio-ekonomskih skupin, kar je bil

prav tako nov trend v primerjavi s tradicionalnimi »delovnimi«²³ migranti. Mnogi so namreč prihajali iz urbanih predelov in so bili zelo dobro izobraženi: zdravniki, pravniki, učitelji, poslovneži. Največja iraška skupnost v Evropi se je razvila v Nemčiji, sledijo ji skandinavske države, zlasti Švedska, ki je priljubljena tudi med Libanonci. V Franciji je odstotek odobrenih prošelj za azil nizek, status begunca jih dobi manj kot 20, v Nemčiji celo manj kot 10 odstotkov (Al-Shahi in Lawless 2005: 15), zaradi česar evropski imigracijski sistem velja za sistematično diskriminatoren. Temelji namreč na zastraševanju in oteževanju tako pristopa do zaprositve za azil kot oteževanju življenja v EU.²³ Eden od učinkov tovrstnega političnega etosa je ogrožen odnos zaupanja med begunci, begunsko skupnostjo in člani države gostiteljice.

V zadnjih dvajsetih letih so se države Španija, Grčija in Italija²⁴ zaradi visoke ekonomske rasti iz tradicionalno emigracijskih transformirale v države imigracije. Za vse tri velja, da je v njih »lahko živeti«²⁵ (predvsem v Italiji) zaradi cvetoče sive ekonomije, ki od migrantov ne zahteva dovoljenj in dokumentov (kar bi težko trdili v času Berlusconijeve vlade, ki je uzakonila gonjo proti tujcem in vsem priseljencem). V zadnjem desetletju so predvsem v Italiji beležili izrazit porast migrantov iz držav Magreba (naraslo je število Maročanov in Tunizijcev). Med letoma 1992 in 2000 je tam nastala tudi največja egipčanska skupnost v Evropi. V Španiji pa so se zlasti v zadnjih dveh desetletjih naselili številni Maročani (do leta 1991 vstop brez vize), ki sestavljajo največjo imigrantsko skupnost. Z Bližnjega vzhoda je migrantov zelo malo (pod sedem tisoč do leta 2000), število pa vključuje tako nekdanje študente Palestine, Sirce, Libanonce in Egipčane, ki so se po univerzitetnem izobraževanju za stalno naselili v Španiji in se integrirali v špansko skupnost. Podobna situacija je nastala v Sloveniji, o čemer pišem v nadaljevanju.

Posamezne skupnosti so nastajale več desetletij, ko so migranti kljub visoki stopnji nezaposlenosti ostajali v Evropi, sledili pa so jim družinski člani (ožji ali širši). Krožne migracije so se tako razvile v stalno naselitev (v Nemčiji tako več kot 30 odstotkov Tunizijcev in tudi Maročanov stalno živi že več kot 20 let). Za Slovenijo natančnih podatkov ne beležim,²⁵ večina predstavnikov arabske skupnosti pa živi v Sloveniji med dvajset in trideset, najstarejša generacija že več kot štirideset let. V drugih evropskih državah je združevanje družin povzročilo tudi prihod večjega odstotka žensk. Tako je v Nemčiji, Franciji in drugih tradicionalnih državah imigracije razmerje med moškimi in ženskami približno med 40 in 50 odstotki. Na Danskem je Iračank le 10 odstotkov, medtem ko je Libanonk skoraj polovica. V Španiji je približno tretjina migrantov žensk, ki so migrirale z namenom zaposlitve in ne združevanja družin. Tudi v Italiji in Grčiji, ki beležita visoko stopnjo nedokumentiranih migracij, je proces

23 O imigracijskem sistemu in prisilnih za azil v Sloveniji v Lipovec Čebrown 2001.

24 Italija je še pred dvajsetimi leti veljala za državo emigracije, od koder so Italijani zapolnjevali ekonomske potrebe drugih zahodnih držav; simbolični prelom se je zgodil po letu 1973, ko je prvič število italijanskih povratnikov presegló število tistih, ki jo zapuščajo. Imigracija se je povečevala v 80. in 90. letih, najprej iz katoliških dežel (Filipini, El Salvador), nato pa pretežno iz držav Magreba in subsaharske Afrike ter nazadnje še z Bližnjega vzhoda, iz Latinske Amerike ter vzhodnoevropskih držav (Allievi 2005: 46–47).

25 Podatke sem pridobila z intervjuji in osebnimi stiki.

19 Delovne dajem pod narekovaj, ker so jih tako poimenovali uradni organi, sama se izogibam etiketiranju, ki je za posameznike z migracijsko izkušnjo zelo moteče.

20 Ko so se mladi iz Magreba, ki so živeli ali se pogosto tudi že rodili v Evropi, poročali z izbrankami iz dežele izvora.

21 Prisilne migracije se nanašajo na osebe, ki so prisilno zapustile državo izvora iz rasnih, verskih, narodnostnih ali drugih političnih razlogov ter tudi zaradi okoljskih katastrof ali razvojnih projektov (Castels 1998).

22 Med avtorji, zlasti v javnih medijih, se zanje uporablja tudi izraz ilegalni migranti ali ilegalci, ki pa ima peyorativni predznak.

združevanja družin še vedno zelo šibek. V Sloveniji je po mojih osebnih evidencah, ki sem jih pridobila v pogovorih, od maloštevilnih žensk, ki so v času politike neuvršenih tukaj študirale, ostala le ena. V novejšem času pa so ženske del družinskih migracij, le izjemoma migrirajo v lastni režiji.

Zaradi političnega nasilja in izvajanja genocida s strani Izraelcev je samo z območja Palestine v zadnjih petdesetih letih prisilno migriralo več kot milijon ljudi (danes živi v diaspori približno devet milijonov Palestincev, v Palestini²⁶ samo okrog štiri milijone). Palestinci so tudi v uradnih evropskih statistikah²⁷ redko klasificirani kot Palestinci. Beležijo jih po uradnih dokumentih, s katerimi so prišli v državo, to pa so libanonski, sirski, jordanski ali le kot *stateless*, 'državljanke brez države'. Po statistiki je okoli 200.000 Palestincev v državah EU, od tega več kot polovica v Nemčiji. Tudi v Slovenijo je prihajalo študirat največ Palestincev, ki na splošno veljajo kot najbolj izobražen narod med vsemi Arabci, kar ne preseneča glede na družbeno-politično situacijo, v kateri so se znašli po razglasitvi države Izrael, in vsakodnevno nasilje, ki so mu bili po tem izpostavljeni. Večina Palestincev je zato izbrala študij kot sredstvo za izboljšanje življenjskih razmer. »Palestinci nismo imeli države, zato je edina stvar, ki smo jo videli pred sabo, študij. Če bi imeli tovarno, bi šli delat v tovarne; tako pa je bil cilj študij. Ampak vsi Palestinci so tako.«²⁸

Ker so izobraževalne ustanove v izvornih skupnostih delovale v izrednih okoliščinah ali pa sploh niso, so Palestinci odhajali študirat v tujino, največ v ZDA, Evropo in v druge arabske države. Večina Palestincev v diaspori živi v urbanem okolju, počutijo se diskriminirane in brez doma, in se zavedajo, da je v zahodnem kapitalizmu najlaže uspeti z izobrazbo.

Moja družina, vse palestinske družine, oni z veseljem pošljejo otroke na študij, ker vejo, zemlje nimajo, živine nimajo, dela ni, edina stvar, ki ti jo lahko dajo, je, da greš študirat. Kamorkoli, samo da boš potem lahko pomagal. Ogromno mladih je šlo. Takrat²⁹ je bila relacija Tito–Naser, vse je bilo zastoj, zdravstvo, tako da v tistem obdobju smo bili privilegirani.³⁰

Poleg nestabilnih političnih razmer so razlog za emigracijo tako visok odstotek aktivnega prebivalstva kot slabe ekonomske razmere. Naravni prirastek so v večini arabskih držav z državnimi ukrepi po letu 1980 sicer zmanjšali, a se v tem trenutku soočajo z največjim številom aktivnega prebivalstva v vsej sodobni zgodovini nacionalnih držav. Poleg vprašanj, povezanih z demografsko politiko, pa največjo skrb povzroča ekonomska situacija oziroma velika brezposelnost (med 10 do 30 odstotki po posameznih arabskih državah (Fargues 2004: 1352) po uradnih statistikah, neuradno je delež brezposelnosti še višji). Hkrati je na trgu delovne sile tudi vse več žensk, ki so v preteklosti zaposlitev iskale v manjšem deležu.

Restriktivna evropska migracijska politika izvira že iz 70. let, ko so velika naftna kriza, nato pa še arabsko-izraelske vojne, povzročile velik skok cen nafte. Velike industrijske države, kot

sta Francija in Nemčija, so začele regulirati delovne migracije. Omejevanje je povzročilo, da so sečasne delovne migracije spremenile v stalno naselitev, saj je bilo migrantom onemogočeno gibanje v državo izvora in iz nje. Edina legalna oblika migracij je bila reunifikacija družin, zato so praviloma moškim migrantom sledili žene in otroci, kar pa se v Sloveniji praviloma ni zgodilo.

... Sloveniji ...

V tretjem delu sem pregled migracij v Slovenijo strnila predvsem na podlagi empiričnih podatkov, ki sem jih z osebnimi stiki s sogovorniki arabskega porekla z migracijsko izkušnjo pridobila v obdobju med letoma 2006 in 2009.

Zanimanje jugoslovanske vlade³¹ za bližnjevzhodno politiko se je začelo v desetletju po drugi svetovni vojni. To se je izražalo tudi v jugoslovanskih publikacijah in medijih, ki so dnevno poročale o Bližnjem vzhodu (od eksotičnih potopisov do političnih analiz bližnjevzhodne problematike). Sprva bilateralne odnose z bližnjevzhodnimi državami je Jugoslavija po letu 1950 nadgradila, se tesneje povezala z novim egiptovskim predsednikom Naserjem ter se tako odmaknila od blokovske politike veselil. Bližnji vzhod je s spremenjeno dinamiko v mednarodnih odnosih postal namreč samo središče hladne vojne. Jugoslavija je s kritiko tovrstne politike vse bolj zagovarjala načela aktivne miroljubne koeksistence, ki kritizira blokovsko tekmovanje, vmešavanje v notranje zadeve drugih držav, oboroževanje in regionalne vojaške integracije. Z zavzemanjem za omenjena stališča je Jugoslavija redefinirala svojo zunanjo politiko in se približevala blokovski neangažiranim državam, kot so bile Indija, Egipt, Indonezija, in drugim nekdanjim kolonialnim ozemljem, ki so po vojni postale samostojne države. Konec 50. let je Jugoslavija stopila iz ozadja in zavzela pomembno mesto v mednarodnih odnosih; z Indijo in Egiptom je bila pobudnica in ustanovna članica gibanja neuvršenih. Za cilj svojega delovanja so si zadali angažiran boj proti blokovski politiki, imperializmu, rasizmu, sionizmu in kolonializmu ter povezovanje z vsemi deželami v razvoju na gospodarski in kulturni ravni. Ti cilji so povzročili tesnejši stik Jugoslavije z arabskimi deželami.

Jugoslavija se je v Egiptu, Libiji in Iraku predstavljala s svojimi podjetji, želela pa je tudi navezovati stike z univerzami, o čemer pričča bogata korespondenca v arhivu ljubljanske univerze. Prav tako je jugoslovanska politika poudarjala pomembnost medkulturnega povezovanja. Medsebojne odnose so države razvijale na podlagi sporazumov o kulturnem in prosvetnem sodelovanju (Alžirija, Tunizija, Maroko, Sudan, Egipt, Sirija, Libanon, Irak, Kuvajt). Oblikovane so bile komisije za znanstvene in kulturne stike s tujino, ki so spodbujale meduniverzitetne stike. Meduniverzitetno sodelovanje pa je moralo biti usklajeno z gospodarskim sodelovanjem (za kar je skrbel Komite za ekonomske odnose s tujino).

Jugoslavija je s svojo politiko neuvršenosti in štipendijami omogočala prihod arabskih študentov na jugoslovanske univerze³² (v njihovem sklopu so se tuji študentje, ki so prihajali v te-

26 Zahodni breg, Vzhodni Jeruzalem in Gaza.

27 Kot sem omenila že pri ameriških statistikah.

28 Iz terenskih zapiskov; pogovor s Palestincem v Sloveniji (oktober 2008).

29 Od srede 50. let do leta 1970.

30 Iz terenskih zapiskov; pogovor s Palestincem v Sloveniji (junij 2007).

31 V prvem obdobju migracije iz arabskih držav v Slovenijo so posamezniki prihajali v času, ko je bila Slovenija še del Jugoslavije.

32 V začetku, do 60. let 20. stoletja, so se arabski študenti izobraževali samo na beograjski in zagrebški univerzi.

dajo Jugoslavijo, lahko vpisali tudi na Univerzo v Ljubljani in na mariborske fakultete oziroma višje in visoke šole – po letu 1975 na Univerzo v Mariboru). V okviru Univerze v Ljubljani je bila ustanovljena Komisija za študij zamejskih Slovencev in tujih državljanov, ki je urejala zadeve tujih študentov v zvezi z vpisom na dodiplomski in podiplomski študij in jim posredovala tolmače. Pregledovala je njihovo dokumentacijo, ugotavljala resničnost in ustreznost dokumentov, pomagala pri organizaciji jezikovnih tečajev in spremljala študijsko problematiko ter učinkovitost študija tujih državljanov. Posebno pozornost je posvečala študentom iz neuvrščenih držav (največ jih je prihajalo iz Palestine, Jordanije, Iraka, Egipta, Sirije, Libanona, Jemna). Študentje so v Jugoslavijo prišli na tri načine: kot štipendisti svojih držav, kot jugoslovanski štipendisti ali na lastne stroške. Njihov namen je bil, da v Jugoslaviji dosežejo fakultetno izobrazbo, se nato vrnejo domov ter pomagajo pri izboljšanju težavnih političnih in gospodarskih razmer.

Štipendije v Jugoslaviji je od leta 1967 dodeljeval Zvezni zavod za mednarodno znanstveno, tehnično, prosvetno in kulturno sodelovanje. Na območju Slovenije je v tem okviru deloval Zavod SR Slovenije za mednarodno znanstveno, tehnično, prosvetno in kulturno sodelovanje (ZAMTES), ki je pripravljal meddržavne programe kulturnega sodelovanja z deželami v razvoju. Organiziral je študijska potovanja strokovnjakov in njihovo specializacijo ter organiziral in nadziral potek strokovnega izobraževanja štipendistov iz dežel v razvoju. Glede tujih štipendistov je ZAMTES tesno sodeloval z univerzo. Poleg štipendistov so študenti iz arabskih držav v Jugoslaviji (Sloveniji) študirali tudi na lastne stroške; ti so bili denarno popolnoma odvisni od doma. Študenti, ki jih je štipendirala država, in tisti, ki so študirali na lastne stroške, so bili bolj odmaknjeni od študentskega življenja. Po več skupaj si je poiskalo zasebna stanovanja oziroma sobe. Zamesovski študentje so živeli v študentskem naselju in so imeli kot začasni stanovalci iste dolžnosti in pravice kot drugi. Sobe so si največkrat opremili in okrasili s predmeti, ki so jih spominjali na dom (slike, posterji s pokrajinami iz domačih dežel,³³ z verskimi izpisi iz korana, zemljevidi Palestine, s koledarji, z arabskimi leposlovnimi deli, arabskimi revijami, albumi, s koranom, ki je imel posebno mesto, saj so ga praktično vsi študenti ob odhodu od doma dobili za srečno popotnico, ipd). Sprva so se hranili predvsem v študentski menzi, saj niso obvladali načina kupovanja živil. Pozneje so se menze izogibali, veliko raje so kuhali sami in svoj jedilnik prilagajali domači hrani. Skupaj z drugimi arabskimi študenti, prebivalci naselja, s prijatelji in z domačini so kuhali v svojih sobah. Pripravljanje hrane, izmenjava receptov med arabskimi študenti in domačini je bila ena glavnih oblik družabnega življenja in priložnost za druženje med seboj in z domačini. Prve medsebojne stike so študentje vzpostavili na tečaju slovenskega jezika, nekateri pa so že skupaj potovali v Ljubljano.³⁴

Druženja med arabskimi študenti so bila pogostejša kot pa navezovanje stikov z domačimi študenti, saj jih je povezala po-

treba po govorjenju maternega jezika. Med seboj so si sposojali knjige, revije, kasete z domačo glasbo, delili so skupne poglede na novo okolico, nov način življenja in s tem povezane tegobe, si izmenjavali izkušnje, pomagali pri študiju. Vlogo učiteljev/mentorjev so prevzele starejše generacije, ki so mlajše vpeljevale v družbo. Po podatkih sogovornikov so se med sabo tesneje družili posebej študentje z zahodnega in posebej z vzhodnega dela arabskega sveta (Bližnji vzhod/ Severna Afrika). Vzroke za to so pripisali vplivu kolonizacije in s tem različnim kulturnim elementom: jeziku, prehrani. Maročani in Alžirci so se v Sloveniji sporazumevali v dialektu ali kar v francoščini. Med vzroke za nedruženje so prištevali še zgodovinske in politične razlike ter študentske klube, ki so delovali po posameznih državah. Študenti so se organizirali v zveze glede na nacionalno pa tudi politično pripadnost, kar je zametek pozneje oblikovanega Arabskega kluba, ki je začel delovati v osamosvojeni Sloveniji in je premagal politično razdrobljenost zvez. V času jugoslovanske države so delovale Zveza palestinskih študentov, Zveza iraških študentov, povezovali so se tudi sirski študenti.

Zveza iraških študentov s sedežev v Beogradu je delovala povsod po Jugoslaviji, kjer so študirali iraški študenti, Zveza palestinskih študentov (ZPŠ) pa je delovala na podoben način in je povezovala palestinske študente. Zvezo palestinskih študentov so ustanovili študentje, ki so tukaj študirali, in ambasada PLO, ki se je nahajala v Beogradu. Glavni sedež zveze je bil v Beogradu. Vzroki za ustanovitev ZPŠ so bili: povezava študentov, ki so študirali na različnih fakultetah, reševanje problemov palestinskih študentov, obveščanje o političnih novicah in dogodkih ter lažji stik z domom. Navezovali so stike z drugimi državljani, mednarodnim klubom tujih študentov, OZN in z RK SZDL (Republiška konferenca socialistične zveze delovnega ljudstva). To je bil pogoj za njihov obstoj in lažje delovanje. Klubskih prostorov niso imeli, dobivali so se v sobah v študentskih domovih in se največ pogovarjali o politiki. Financirali so se tako, da so prispevali denar v blagajno ZPŠ, finančno so jih podpirali nekateri starejši Palestinci, ki so po študiju ostali v Sloveniji, prodajali so nacionalne rute in značke. Temeljni pogoj za včlanitev v ZPŠ je bila palestinska narodnost ne glede na državljanstvo, versko pripadnost ali politično prepričanje. Predavali so po osnovnih šolah in ljudi seznanjali s palestinskim problemom. Mesečno so prirejali kulturni palestinski večer. S tako pridobljenim denarjem so želeli odpreti šolo arabskega jezika za tukaj rojene palestinske otroke. V Sloveniji je bilo v tem obdobju (konec 80. let) več kot 30 nekdanjih palestinskih študentov, ki so si tu ustvarili družine. Praviloma so vse družine do danes kulturno mešane (s Slovenkami, tudi s partnerkami iz drugih delov nekdanje Jugoslavije). Družine vzdržujejo stike, največkrat pripravljajo skupna kosila z arabsko-palestinsko hrano (makluba, mluhija, kufta ...). Naročeni so bili na več politično obarvanih glasil, osrednja je bila revija PLO (*Filistini altaora*). Tudi revije, ki so jih izdajali v Sloveniji, so pošiljali po vsem svetu. V okviru društva so praznovali tudi nekatere politično ali kulturno oziroma versko motivirane praznike. Spoštovali in praznovali so verske praznike, muslimanske, krščanske ali židovske; v teh trenutkih so se spominjali palestinskih Judov, ki so jih Izraelci obravnavali kot Palestine. V okviru društva so prilagojeno tukajšnjim razmeram praznovali tudi rojstne dneve ali poroke. Večina študentov in članov ZPŠ je kot simbolni izraz pripadnosti Palestini nosila značke s palestinsko zastavo in z okrog vratu ovito nacionalno ruto. Vsaka zveza

33 Predvsem stereotipizirane podobe krajin, ki veljajo za arabski svet: puščave z beduini, mesta z mošejami, itd.

34 Pot je potekala preko Turčije do Beograda, tam so jih pričakali predstavniki organizacije, ki je bila odgovorna za tuje študente, ter predstavniki ambasade. Peljali so jih na večerjo, nato pa so se z vlakom pripeljali v Ljubljano.

je imela svojega predstavnika v Mednarodnem klubu (MK), ki je združeval vse tuje študente in je nastal leta 1961. Njegova naloga je bila reševanje problemov in združevanje tujih študentov iz različnih držav in kontinentov.

Z razpadom Jugoslavije in osamosvojitvijo Slovenije, ki se ni opredelila za politiko neuvrčenosti, temveč za evropske integracije, so arabski študenti prenehali prihajati na slovenske univerze. V Sloveniji je ostalo približno sto petdeset³⁵ posameznikov iz različnih arabskih držav, največ je Palestincev. Leta 1992 so se odločili, da se bodo povezali v Arabski klub, ki deluje kot kulturno društvo s sedežem v Ljubljani. Člani so večinoma slovenski državljani arabskega porekla iz številnih arabskih držav (največ jih prihaja iz Palestine, Jordanije, Sirije, Libanona, Iraka, Egipta, Jemna) različnih veroizpovedi (večina muslimani) in v glavnem diplomanti slovenskih univerz. Praviloma govorijo najmanj dva jezika in so si organizirali življenje v dveh družbah. Nekateri avtorji bi jih poimenovali kulturno bifokalni ljudje (Portes, Guarnizo in Landolt 1999). Kot rezultat transnacionalnih družbenih prostorov nastanejo namreč hibridni ali sinkretični življenjski običaji (Faist 2000). Njihova bifokalnost in sodelovanje v globalnem transmigracijskem procesu pa ne briše lokalnih identitet in značajskih posebnosti. Nasprotno, transnacionalizem se z namenom, da bi obdržal transnacionalne vezi, naslanja prav nanje, zato je namen kluba predvsem povezovalen. Za člane je klub družbeno polje, na katerem vzdržujejo kulturne prakse, lokalne identitete ter jezik kot element ohranjanja »skupne« kulture. Delujejo z namenom krepitve medsebojnih vezi vseh pripadnikov arabske narodnosti in članov njihovih družin ter krepitve kulturnih in društvenih vezi med člani kluba in matično 'domovino' – *watan*. Arabski klub je v svojem odnosu do slovenske države popolnoma apolitična institucija. Njegovo delovanje v Sloveniji ureja Zakon o društvih, država pa jih obravnava kot eno od več manjšinskih skupnosti v Sloveniji. Z ustanovitvijo Arabskega kluba so Arabci v Sloveniji želeli premostiti nekdanjo politično in nacionalno razdvojenost. Čeprav prihajajo iz različnih držav izvora, se v klubu srečujejo predvsem kot Arabci. Identitete so v svojem bistvu seveda multiple; lahko so kolektivne, individualne, spreminjajoče, prekrivajoče, situacijske, fluidne, začasne; med seboj se ne izključujejo. Arabski klub je zato prostor udejanjanja, kjer lahko izvajajo svoje primarne kulturne prakse, prostor, kjer se ohranjajo etnične identitete. Orodje za to pa so zlasti jezik (practiciranje maternega jezika) in različne sestavine društvenega življenja ter druge solidarnostne družbene vezi. Člani v svojem delovanju želijo predstavljati »svojo kulturo« v smislu nanovo ustvarjenega in predrugačenega »doma«. V programu delovanja so kot prioriteto poudarili kulturne aktivnosti. V 90. letih so organizirali za širšo javnost odprte večere slovenske in arabske poezije in umetniške razstave arabskih avtorjev. V zadnjih letih se je delovanje zožilo, ostali so le večeri arabske kuhinje s spremljevalnim plesno-glasbenim programom za člane društva in njihove družine. Tovrstna druženja pripravijo trikrat letno. S tem obeležijo arabske in slovenske praznike (priredijo novoletno večerjo, kosilo ob koncu ramadana, piknik ob slovenskem državnem prazniku). V prvih letih po ustanovitvi

je na različnih lokacijah – v študentskem naselju v Rožni dolini, v prostorih Kluba – uspešno delovala šola arabskega jezika za otroke, nato je zanimanje za poučevanje arabščine zamrlo. V času največjega entuziazma je bilo v šolo vključenih tudi do štirideset otrok, razporejenih v več manjših starostnih skupin. Po besedah prve učiteljice, prav tako iz arabsko-slovenske družine, ki je svojo mladost preživela v očetovi *watan*,³⁶ so namreč očetje ugotovili, da učenje jezika prinaša odgovornost za kontinuirano komuniciranje v arabščini – da učenje jezika enkrat tedensko ne zagotavlja tudi znanja jezika in da je to predvsem njihova odgovornost. Šola arabskega jezika je za nekaj časa zamrla. Tudi v nadaljnjih poskusih šola ni ponovo zaživela. Abu S je kritičen do njih samih, očetov in dedkov:

[...] včasih smo imeli arabsko šolo in je bilo krasno. Kar naenkrat jih ni bilo več, teh otrok, oni so zrasli, učiteljica se je poročila, ne more klub izbirati, nad šest ali pet let starih otrok, jih ni. Zadnjič smo govorili, da bi spet odprli šolo. Jaz imam vnučka, pa nočeta hoditi, niti moj sin ne govori arabsko ... Krivi smo mi, ne klub. Nismo vztrajali.³⁷

V klubu je v 90. letih delovala tudi amaterska mladinska plesna in glasbena folklorna skupina Sausan, ki je ohranjala izročilo folklornih plesov iz različnih arabskih držav. Leta 1997 je bila ustanovljena tudi arabska knjižnica, ki hrani dela iz arabske književnosti, zgodovine in kulture. Knjige so pretežno dar različnih ambasad arabskih držav in drugih arabskih organizacij.

Konec 90. let so v manjšem številu ponovno zaživele migracije iz arabskih držav. Slovenijo so posamezniki izbrali kot državo bivanja predvsem iz osebnih razlogov (oblikovanje družine). Večina predstavnikov te »nove generacije« se ne vključuje v aktivnosti Kluba, kar člani Kluba pripisujejo neinformiranosti. Vzporodno z Arabskih klubom je v letošnjem letu začelo delovati še eno slovensko-arabsko kulturno društvo Rozana, ki želi delovati tudi navzven – za širšo javnost, ne le kot prostor medsebojnega druženja z manifestacijami različnih oblik arabske kulture. Želi delovati povezovalno med dvema različnima generacijama ljudi arabskega porekla in širšo slovensko javnostjo. Ustanovili so folklorno skupino Rozana, ki želi v svoje vrste vključiti tako Arabce, Slovence arabskega porekla kot vse tiste, ki želijo ne glede na kakršnokoli pripadnost plesati tradicionalni ples *debka*. Člani se zavedajo reificiranja kulturnih praks, a si želijo »del občutka doma in *watan* tudi v Sloveniji«, ki je zanje nova domovina.

Poleg maternega jezika (arabščine) vse posameznike z migracijsko izkušnjo povezujejo tudi elementi vzdrževanje spomina ali mita na njihovo deželo izvora (*watan*), ideja o vrnitvi, obveznost vzdrževanja vezi z domovino, kolektivno zavedanje in solidarnost, razdvojenost ali izkoreninjenost (kot jo imenujejo nekateri), tudi občutek vmesnosti, ko ne tu in ne tam ne čutiš več popolne pripadnosti, ali obratno, ko jo čutiš tu in tam. Ta občutek je slikovito opisal Mohamad, ki 12 let živi v Sloveniji, kjer so se mu rodili tudi otroci:³⁸

Ko sem tukaj [v Sloveniji], sanjam, da pridem domov [v Jordanijo], kjer imam starše, družino. Ko sem tam [v Jor-

35 Natančnih podatkov ni, saj ima večina slovensko državljanstvo. Leta 2002 je ob popisu prebivalstva sto trideset posameznikov izbralo arabščino kot materni jezik, približno toliko jih je tudi včlanjenih v Arabski klub.

36 Več o pomenu doma in domovine v nadaljevanju.

37 Iz terenskih zapiskov; pogovor oktobra 2008.

38 Otroke omenjam zato, ker so bistveni pri predrugačenju koncepcije doma, v smislu Mohamedove izjave: dom je zame tam, kjer so moji otroci.

daniji], komaj čakam, da pridem spet domov [v Slovenijo], kjer sem si ustvaril družino, kjer so moji otroci.³⁹

Pomen doma se skozi čas spreminja, ljudje, ki so imeli ali imajo migracijsko izkušnjo, razvijajo nove, globalno orientirane identifikacije in pluralno oziroma translokarno razumevanje »doma«. Dom je lahko poseben kraj v državi izvora, ali pa kraj, kjer so se naselili po migraciji, kjer so se poročili ali kjer imajo svoje otroke. »Dom« je postal prostor, skupnost, ki se oblikuje znotraj spreminjajočih se meja med »tukaj« in »tam«. Koncept »doma« je premikajoči se koncept, plurilokalen, kot ga imenuje Rouse (v Al-Ali in Koser 2002: 6). Koncept doma ni statičen, ampak zelo dinamičen proces, ki vključuje dejanje imaginacije, kreiranja, sprememb, izgub, razveljavljanja, premikanja »domov«. Razlikovanje in premikanje med »tukaj« in »tam« je abstraktni ideal, ki prekriva mnogoterosti »tukaj« in »tam« kot tudi interakcijo med njima in njuno transformacijo. Ločeno od fizičnega prostora stanovanja, »dom« ponavadi asociira na »družino«, »skupnost« in »domovino«. Koncept »doma« ima dva pomena: povezan je s fizičnim in simbolnim prostorom. Dom je prostor, kjer so utemeljeni osebni in socialni pomeni. Koncept doma poleg teritorialnih povezav vključuje tudi prenosne kulturne ideje in vrednote. Mnogokrat je ob močni pripadnosti točno določenemu prostoru spremljajoč element tudi želja po reprodukciji in/ali reinveciji »tradicije« in »kulture«, ki jih asociira na »dom«. Tega ne moremo poimenovati zgolj kot nacionalna, kulturna ali socialna pripadnost, je tudi občutenje sebe, sebstva, posameznikove identifikacije, ki korespondira z mnogimi konceptualizacijami »domov« (Al-Ali in Koser 2002: 7). »Dom« lahko včasih prepoznamo kot abstraktni ideal, hrepenec po nostalgčni preteklosti ali utopični prihodnosti. Na vsakodnevni ravni pa je dom bolj otipljiv v določenih rutiniranih ustaljenih praksah, specifičnih ritualih in habitualnih socialnih interakcijah. Dom je multilokacijski, lahko je v državi izvora ali državi bivanja ali pa celo bolj pomenljivo, se razteza med obema. Pomen doma je za slovenske Arabce⁴⁰ močno povezan s pomenom identitete in pripadnosti. Povezovanje doma z »domačo nacijo« pomeni tudi proizvajanje reifikacije »nacije« ali »etničnih skupnosti«. Vprašanje reprezentacije doma, kulture in tradicije in s tem reinvecija tradicije so ključni elementi, ki jih slovenski Arabci uporabljajo pri skiciranju in upodabljanju svojih zamišljenih etničnih korenin.

Sklep

Iz historične percepcije migracijskih procesov iz arabskih držav v ZDA, Evropo in Slovenijo razberemo, da migracije pravzaprav niso le tema sodobnih razprav in migracijskih procesov, temveč so prisotne že najmanj stoletje.⁴¹ Tudi to, da je bilo število migrantov iz arabskih držav med t. i. velikimi migracijami zane-marljivo, če poznamo dejstvo, da je v drugi polovici 19. stoletja v ZDA migriralo več kot 30 milijonov ljudi iz Evrope, največ Ircev, Italijanov, Špancev in prebivalcev Vzhodne Evrope. Podobna je bila situacija znotraj Evrope. Več kot sedem milijon Italijanov je migriralo v druge evropske države, predvsem v Francijo, Švico in Nemčijo, Ircev pa v Britanijo, kjer so bili predmet

diskriminacije in »grožnja« angleškemu delavcem še daleč v 20. stoletje.

Podobno diskriminatorno migrante iz arabskih držav predvsem po letu 2001 obravnavajo imigracijske politike in mediji – predvsem kot grožnjo svetovnemu miru in potencialne teroriste. Pri tem ni vsebinskih razlik glede migracijskega ozadja, zgodovine migracij ali geografskega prostora. ZDA, Evropa in s tem tudi Slovenija so pravzaprav prvič v zgodovini zelo poenotile svoj odnos do migrantov arabskega porekla, pa tudi odnos do svojih državljanov arabskega porekla ostaja zelo sumničav in izključujoč. Pri tem bi bil status slovenskih Arabcev lahko privilegiran, saj jih je številčno zelo malo in so v slovenski družbi zelo neopazni. V nasprotju z velikimi urbani centri v ZDA in EU, kjer migranti v predmestjih živijo v etničnih soseskah in so z getoizacijo potisnjeni na sam rob družbe, v Sloveniji živijo zelo razpršeno in nepovezano, praktično vsi v kulturno mešanih družinah. Za njihove otroke je slovenščina materni jezik, prav tako se jih večina identificira s slovenskim okoljem.

Migracije pa niso potekale le enosmerno iz arabskih držav, od konca 19. stoletja je (bilo) aktivno tudi priseljevanje Judov v Palestino, s čimer so sprožili številčno palestinsko emigracijo. Palestinci (zlasti krščanski) so emigrirali tudi zaradi nevarnosti rekrutacij v otomansko vojsko, ko se je imperij znašel v primežu prve svetovne vojne. Tudi ekonomska situacija je (bila) razlog za migracijo. Po letu 1948 pa so se kot odgovor na konflikt z novoustanovljeno državo Izrael, kar je vplivalo na več arabskih držav, razvile nove emigracijske strategije. Mnogo Palestinec je (postalo) beguncev ali so bili deportirani v Jordanijo, Libanon, Sirijo in druge države. Večina tistih, ki si je uspela urediti dokumente, si je uredila novi »dom« v mnogih delih sveta in postali so naturalizirani državljani držav naselitve.

Viri in literatura

- ABRAHAM, Nabeel: Arab Americans, <http://www.everyculture.com/multi/A-Br/Arab-Americans.html>, bnl., 12. 10. 2009.
- ABRAHAM, Nabeel in Sameer Y. Abraham (ur.): *Arabs in the New World: Studies on Arab-American Communities*. Detroit: Wayne State University, Center for Urban Studies, 1983.
- ABU-LABAN, Baha in Michael W. Suleiman: *Arab Americans: Continuity and Change*. Belmont: Association of Arab-American University Graduates, Inc., 1989.
- AL-ALI, Nadje in Khalid Koser: *New Approaches to Migration? Transnational communities and the transformation of home*. London in New York: Routledge, 2001.
- ALLIEVI, Stefano: Sociology of a Newcomer: Muslim Migration to Italy – Religious Visibility, Cultural and Political Reactions. V: Ahmed Al-Shahi in Richard I. Lawless (ur.), *Middle East and North African immigrants in Europe*. Abingdon in New York: Routledge, 2005, 43–56.
- AL-SHAHI, Ahmed in Richard I. Lawless: Introduction. V: Ahmed Al-Shahi in Richard I. Lawless (ur.), *Middle East and North African immigrants in Europe*. London in New York: Routledge, 2005, 1–28.
- AL-SHAHI, Ahmed in Richard I. Lawless (ur.): *Middle East and North African immigrants in Europe*. Abingdon in New York: Routledge, 2005.
- BENNOUNE, Mahfoud: The Maghribin migrant workers in France. *Race & Class* 17(1), 1975, 39–56.
- CASTLES, Stephen in Mark J. Miller: *The age of migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: Palgrave, 1998 [1993].
- CAINKAR, Louise: The history of Arab immigration to the US, <http://www.adc.org/education/AAImmigration11.htm>, 2000, 12. 10. 2009.

³⁹ Iz terenskih zapiskov; pogovori 2007.

⁴⁰ Kakor se mnogi radi poimenujejo (zlasti tisti, ki so tukaj že desetletja).

⁴¹ Kar poznajo bralci *Tisoč in ene noči*, kjer je ideja o potovanju za večjo srečo prikazana že pred stoletji.

EL-BADRY, Samia. The Arab Americans. *American Demographics*, januar 1994, 22–30.

FAIST, Thomas: Transnationalization in international migration: Implications for the study of Citizenship and culture. *Ethnic and Racial Studies* 23(2), 2000, 189–222.

FARGUES, Philippe: Arab Migration to Europe: Trends and Policies. *The International Migration Review* 38(4), 2004, 1348–1371.

GONZALES, Nancie L.: *Dollar, Dove, and Eagle: One Hundred Years of Palestinian Migration to Honduras*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1992.

LAMBERGER KHATIB, Maja: Afrike v Parizu. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 48(3–4), 2008, 92–94.

LIPOVEC ČEBRON, Uršula: O antropoloških zonah: uvodne misli. V: Uršula Lipovec Čebtron (ur.), *V zoni prebežništva: antropološke raziskave prebežnikov v Sloveniji*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antro-

pologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (zbirka Etno je fletno), 2002, 9–15.

LOYD, Cathie in Hazel Waters: France: one culture, one people? *Race & Class* 32(3), 1991, 49–65.

OTHMAN, Ibrahim: *Arabs in the United States: A Study of an Arab-American Community*. Beirut: Dar al-Qalam Press, 1974.

PECHU, Cécile: Black African immigrants in France and claims for housing. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 25(4), 1999, 727–744.

PORTES, Alejandro, L. I. Guanizo in P. Landolt: The study of transnationalism pitfalls and promises of an emerging research field. *Ethnic and Racial Studies* 22(2), 1999, 217–237.

SAYAD, Abdelmalek: *La doppia assenza: Dalle illusioni dell'emigrato alle sofferenze dell'immigrato*. Milano: Raffaello Cortina Editore, 2002.

SULEIMAN, Michael W. (ur.): *Arabs in America: Building a New Future*. Philadelphia: Temple University Press, 1999.

Migration Processes from the Arab Countries: A Historic Context Using the Example of the USA, Europe, and Slovenia

Presented is the history of migration processes from Arab countries to the United States of America, Europe, and Slovenia. The three destinations denote three different kinds of processes, contexts, motifs, and migration backgrounds. While the USA is a country with the highest Middle Eastern Arab population outside the Arab countries Europe is an example of migrations based on colonial tradition (particularly from North Africa); migration to Slovenia was connected with the distinctive feature of Yugoslav politics from the 1950s. Migration from the Arab countries to the USA had three distinctive phases each of which had its own particular characteristics. Migrations to European countries – and France in particular – were characterized by past events that resulted in traditional migrations from the countries that had once been European colonies. Apart from these, however, there have also been migration processes that are the product of the current economic and political events in the countries of origin. Arab students started to come to Slovenia when Yugoslav universities opened their doors to students from Non-Aligned countries. As an anthropologist, the author of this article is interested not only in why, when, and how members of the Arab community in Slovenia had migrated from their countries, but also in their own experience and in the importance they attach to the resulting social and cultural changes in their lives. Researched is the impact of migration on social relations between people who share the same roots; the importance they ascribe to the concepts of »home« and »homeland« (*watan*); and their relation to the two countries to which they belong, although in different ways – to their original country and to the one in which they currently live. While the case study of Arab immigrants in Slovenia is based on empirical research this article is based on an analysis of in-depth interviews conducted between 2006 and 2009 with Arabs who upon having completed their studies decided to remain in Slovenia.

